

'Sterven in het bed waarin ik geboren ben'

Felix de Boeck op weg naar zijn boomgaard, 1968.

‘Sterven in het bed waarin ik geboren ben’

Een biografie van Felix de Boeck (1898-1995)

DAVID VELTMAN

Tevens verschenen als proefschrift aan de Rijksuniversiteit Groningen. Het promotietraject is mogelijk gemaakt door:

De Stichting Felix de Boeck

Graduate School ICOG

De uitgave van de handelseditie van dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële steun van:

Het onderzoek voor dit boek vond plaats in samenwerking met het FeliXart Museum.

De index werd gemaakt door Exter Indexing.

Afbeelding op het omslag: Felix de Boeck, 'Zelfportret' (1918), olieverf op triplex, 90x72 cm, collectie Vlaamse gemeenschap, FeliXart Museum (BK6555).

© 2021 David Veltman

Uitgeverij Verloren BV, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

ISBN 978 90 8704 916 4

Omslagontwerp: Rombus / Tanja Stropsma

Typografie Rombus, Hilversum

Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUD

Voorwoord	11
Inleiding	15
Een tijdloos principe	16
Het 'arcadisch' modernisme	19
'In nomine tuo'. Nogmaals een hulding	21
1 'Ik geloof in mijn zending'. Een katholieke opvoeding in het landelijke Drogenbos (1898-1913)	25
'Vernederd, gekrenkt en wanhopig'. Schooljaren	31
2 <i>Doe Stil Voort</i> . De Eerste Wereldoorlog	36
'Dank De Troyer –dank – dank	51
'Die nooit de Vreugde en kenden'. Het humanitair expressionisme in <i>Vlaamsch leven</i>	57
3 'De maatschappelijke afgrond gedempt'. De naoorlogse repressie van het activisme (1919-1920)	62
Een 'vuile komedie'. Veroordeling van De Boecks oom en broer	66
'Parente slakken'. Het futurisme	71
4 'Het subtielste, het tederste erbarmen'. Het humanitair expressionisme (1920-1921)	76
'Ekspressionisme in Vlaanderen'. De Antwerpse groep rond Van Ostaijen	77
Gemeenschapskunst. Kennismaking met de groep rond <i>Ruimte</i>	79
'Ik bid U'. Een verhaal in <i>Opstanding</i>	83
'Wereldburgers in Vlaanderen'. Oprichting van de kring Moderne Kunst	85
'Een prikkel voor actie en strijd'. Militaire dienst	91
5 'Dit is onzen Felix' De avant-garde op haar hoogtepunt (1921-1922)	129
'Aanwezigheid van B.K.' Eerste tentoonstelling met abstract werk	133
'Ken je "Pogen" en interesseert het je?' Contact met Wies Moens	136
'Het orgaan van de avant-garde, aldus van u'. Deelname aan <i>Het Overzicht</i>	140

6	'Le Fait Moderne s'impose.' De Franstalige avant-garde (1922-1924)	143
	Arts belges de l'esprit nouveau. Een tentoonstelling in Brussel	144
	Tegen het patriotisme. De Franstalige invulling van Clarté	149
	'Kip-kap blijft toch altijd kip-kap'. Vriendschap met E.L.T. Mesens	153
7	De artistieke revolutie in 7 Arts (1925-1926)	157
	'Kinema – toneel – muziek zijn mij verboden vleesch'	158
	'Paysan par atavisme et par goût'. De Boeck als 'constructeur'	161
	'Noch expressionistisch, noch kubistisch'. Alternatieven voor 7 Arts	165
	'Mag ik u eens verwachten?' Kennismaking met Wobbe Alkema	167
	Een 'vrije oefening' in Cabinet Maldoror. De opkomst van het surrealisme	170
	'Ik kan er alleen maar miertjes in zien'. Tentoonstelling in de Vlaamse Club	174
	'Een vrolijke geciseleerde grappigheid'. Toneelwerk	177
	'De Van Gogh van deze tijd'. Tentoonstelling met <i>l'Assaut</i>	182
8	Een bezoek aan het 'rigolarium'. Twee tentoonstellingen in Frankrijk (1927-1929)	187
	'Hanter une pareille ville de force et de vie.' Tentoonstelling in Parijs	190
	'Le très pur'. Vriendschap met Seuphor	194
	'Één en al spiriualiteit'. Het katholiek modernisme	197
9	'Merveilleux et attristant'. Reactie op het communisme (1930-1934)	202
	'Un nouvel arbre pour vivre de ses fruits'. <i>Le Journal des Poètes</i>	204
	'Onzichtbare verbanden'. Contact met dissidente communisten	206
	'Sovjet-Rusland en wij'. De Katholieke Actie	208
10	'l'Imagier de l'éternel'. De nieuwe mystiek (1935-1939)	211
	'Ik wil nog met geen koning verwisselen.' De Boecks lezing van <i>Boerenpsalm</i>	214
	'Kunst is eenheid en Godswil!' De homeopathie	216
	Autonomie en engagement	219
	Maandag en donderdag. Het 'Manifeste du Groupe du Lundi'	225
11	'Een sombere periode van geestesverdwazing en zielsverwildering'. De Tweede Wereldoorlog	230
	De revolutie van rechts	234
	'Verrassing en ontgoocheling'. Een onteigening	237
	Een 'dubbel genie'. Het portret van de Führer	240
	Geen 'commerciële of spectaculaire salons'. De Landskamer voor Beeldend Kunstenaars	244
	Een bezoek van een 'papenvreter'. De katholieke pers tijdens de bezetting	248
	'Aan de inwoners van Drogenbosch!' Een lid van de Fabriekswacht vermoord	251

12	Een Vlaamse gentleman. De zuivering van de collaboratie (1945-1952)	255
	Een 'magnifieke' organisatie. Repressie van de economische collaboratie	257
	Een lening voor een Volkswagen. De terugkeer van de familie Hoffmann	259
	'De doolhof die schilderkunst heet'. Zuivering onder de kunstenaarsvrienden	261
	Buchenwald en het 'Drieluik van de gefusilleerde'	264
	Een 'zwarte Leliaert'. Een Vlaams beschavingsoffensief	266
	Een onverdacht figuur. De verzuiling	268
	De 'lijvenslag'. De Boeck op televisie	270
13	'Zwaar van metafysische onrust'. Een hernieuwde belangstelling voor de katholieke mystiek (1952-1965)	275
	'Alles overboord!' Kennismaking met Walravens	276
	'De avant-garde is een humanisme'. Opnieuw aansluiting bij de avant-garde	281
	'Veel, zeer veel slecht werk'. Tentoonstelling in Giroux	282
	'Broeder in de strijd'. Nieuwe belangstelling voor het experiment	284
	'Misschien tegelijk iets van Felix en Richard'. De 'vergeestelijkte' portretten	287
	L'épiphanie du visage. De idealistische filosofie van Levinas en Lanza del Vasto	289
	'Kan men ook anderen redden?' De bekering van Pichette	292
	'Een parallellisme tussen kunst en godsdienst'. Bewondering voor Teilhard	294
	'De Schepping voor eigen rekening overdoen'. De publicatie van <i>De abstracte schilderkunst in Vlaanderen</i>	297
14	Een 'blijvend litteken'. Hernieuwde aansluiting bij de avant-garde (1958-1968)	300
	'Misschien kunt ge dan meegaan?' Hernieuwd contact met Alkema	303
	'Flämische Malerei und Graphik von heute'. Introductie in Duitsland	306
15	'Een eenvoudige en oprechte boer'. Terugkeer van een Vlaams-nationalistische tegencultuur (1968-1978)	308
	'Boerenbedrog'. Een moeizame relatie met het Museum voor Moderne Kunst	310
	Tweede optreden in 'Ten huize van'	314
16	Een 'kwade periode' ten einde. Erkenning door een nieuwe Vlaamse elite (1978-1995)	319
	'Felix, ge krijgt 'nen dikke nek'. Oprichting van de vereniging Vrienden van Felix de Boeck	324
	'Mijn leven en werk'. Publicatie van de memoires	328
	Verzet tegen 'Egmont'. Toe-eigening van De Boecks kunstenaarschap	330
	Een 'nodeloos herhalen'. De tentoonstelling Van punt tot cirkel	336
	Bouw van het Felix de Boeckmuseum	338
	'Ga ik nog kunnen opstaan?' Overlijden	341

Besluit	343
'Misschien nooit geheel abstract geweest'	346
Zingend en zonder herinnering	350
<i>Thick description</i>	354
Summary. 'Dying in the bed in which I was born'. A biography of the Belgian artist Felix de Boeck (1898-1995).	357
Resumé. 'Mourir dans le lit dans lequel je suis né': une biographie de l'artiste belge Felix de Boeck (1898-1995)	364
Literatuur	371
Geraadpleegde archieven	385
Gesprekken	387
Verantwoording afbeeldingen	389
Index	392

Het derde land

Zingend en zonder herinnering
Ging ik uit het eerste land vandaan,
Zingend en zonder herinnering

Ben ik het tweede land ingegaan,
O God, ik wist niet waarheen ik ging
Toen ik dit land ben ingegaan.

O God, ik wist niet waarheen ik ging
Maar laat mij uit dit land vandaan,
O laat mij zonder herinnering

En zingend het derde land ingaan.

Martinus Nijhoff (*Vormen*, 1924)

VOORWOORD

Een 'evenwichtige mens, gelukkig, zich ontwikkelend te midden van de strijd', zo werd Felix de Boeck in 1974 gekarakteriseerd door de kunsthistoricus Mark Edo Tralbaut. In *Van Goghiana*, het relatiegeschenk dat Tralbaut jaarlijks publiceerde, vergeleek hij De Boeck met Vincent van Gogh, die hij omschreef als een 'nerveuze strijder voor de heroïek van het leven'.¹ Beide kunstenaars waren dus met elkaar verbonden door het woord 'strijd'. Daar kon Tralbaut over meepraten, aangezien hij in de Eerste Wereldoorlog betrokken was geweest bij het Vlaamse activisme. Ook De Boeck had zich tijdens die oorlog ingezet voor de Nederlandse taal en de onafhankelijkheid van Vlaanderen. Net als Van Gogh voelde De Boeck zich gedurende zijn leven miskend door de officiële kunstcentra. Alleen een eigen museum kon dat gevoel van miskennis wegnemen.

Tralbaut bracht De Boeck in contact met Vincent Willem van Gogh, de neef van de kunstenaar. Deze bracht op woensdag 15 januari 1975 een bezoek aan het atelier van De Boeck, op de bovenverdieping van diens ouderlijk huis, waar hij al zijn hele leven gewoond en gewerkt had. Aan de keukentafel kreeg Van Gogh een copieus diner voorgezet, waarvan de *Gateau Vincent van Gogh* ongetwijfeld het hoogtepunt vormde.² Nadien had Tralbaut een ontvangst geregeld bij Jean Calmeyn, burgemeester van De Boecks geboortedorp Drogenbos. Op het gemeentehuis kreeg de ingenieur, zoals Van Gogh zich graag liet noemen, een zilveren bord aangeboden met het wapen van Drogenbos erin gegraveerd.

In 1973 had Vincent Willem van Gogh een groot deel van de artistieke nalatenschap van zijn oom samengebracht in het Van Goghmuseum aan het Amsterdamse Museumplein. Daarover wilde De Boeck hem graag spreken. Hij had sinds 1969 eveneens plannen om zijn artistieke nalatenschap onder te brengen in een eigen museum, dat zich nu nog op de zolder van het gemeentehuis bevond. Hij stelde eer in een permanente tentoonstelling van zijn oeuvre, maar was te bescheiden om er werk van te maken. In de onderhandelingen met de gemeente stelde hij zich het liefst op zoals de Chinese wijsgeer Lao-Tse had voorgeschreven: door *niets* te doen. De ware leider regeerde volgens hem door steeds naar harmonie te zoeken, door te wachten en te zwijgen tot de dingen vanzelf hun beloop krijgen.³ Daar moest

¹ Mark Edo Tralbaut, *Van Goghiana IX*, Pierre Peré, Antwerpen 1974, p. 97-98.

² Voorbedrukte menukaart met de handtekeningen van Mark Edo Tralbaut, Vincent Willem van Gogh en Felix de Boeck, gedateerd 'Drogenbos, 15-1-1975', archief FeliXart Museum, Drogenbos.

³ De Boeck citeerde regelmatig regels uit de *Tau-Te Tsjing*, die hij volgens zijn conservator Jan de Kelver las in de vertaling van J.J.L. Duyvendak. De eerste druk van diens *Tau-Te Tsjing. Het boek van weg en deugd* verscheen in 1942 bij Van Loghum-Sla-

het bezoek van Vincent Willem van Gogh verandering in brengen.

De strijd voor erkenning van zijn kunstenaarschap had voor De Boeck vooral een spiritueel karakter. Dat herkende hij in Van Gogh. Ook in diens expressionistische schilderijen ging het niet om de realistische weergave van de uiterlijke verschijningsvorm van zaken, maar was hij steeds op zoek geweest naar het wezenlijke. In 1918 las De Boeck voor het eerst Van Goghs brieven aan zijn broer Theo. Direct werd hij een groot bewonderaar, al duurde het nog tot 1927 voor hij Van Goghs werk voor het eerst in het echt zag. Inmiddels had De Boeck al een ‘Goghiaanse’ periode achter de rug, terwijl hij nu moest bekennen dat hij het werk van zijn grote voorbeeld ‘helemaal anders’ had voorgesteld.⁴

Toch behield De Boeck belangstelling voor Van Gogh. Om diens werk nogmaals te bekijken, bracht hij in 1949 een bezoek aan het Kröller-Müllermuseum in het Nederlandse Otterlo. Het was de eerste keer dat hij op vakantie naar het buitenland ging. De Boeck verliet niet graag zijn vertrouwde omgeving. Als hij bezoek kreeg uit Nederland, zoals van de Groninger constructivist Wobbe Alkema in 1924 en de eveneens uit Groningen afkomstige dichter Driek van Wissen in 1964, dan leidde dat niet tot een tegenbezoek.⁵

Een uitzondering maakte De Boeck voor Vincent Willem van Gogh. Op 21 juni 1976 reisde hij met zijn vrouw af naar Amsterdam, waar de ingenieur ze had uitgenodigd voor een bezoek aan het Van Goghmuseum. Zijn Hollandse volksaard indachtig, kon hij zijn Belgische vrienden slechts een ‘licht *dejeuner*’ aanbieden.⁶

Bij mijn eerste bezoek aan Drogenbos, op een warme zomerdag in 2016, werd ik onthaald op een uitgebreide lunch. Tijdens het eten vroeg ik me regelmatig af: hoe zou De Boeck gereageerd hebben op het feit dat een Nederlander zijn biografie zou schrijven? Zou ik een zekere verwantschap met hem gaan voelen of zou ik hem slechts in zijn eigenheid kunnen portretteren? Als biograaf kreeg ik het gevoel dat de levensloop van De Boeck zo een merkwaardig en soms bizar verloop had gekend, dat deze onmogelijk door buitenstaanders ten volle kon worden begrepen.

Gaandeweg leerde ik begrip te krijgen voor de nostalgische beelden waarmee zaken als de taalkwestie, het activisme of het Rijke Roomse Leven nog altijd omgeven zijn. Daarvoor dank ik in de eerste plaats mijn promotor, Hans Renders, met wie ik de afgelopen vier jaar vrijwel dagelijks contact had. Een enthousiastere supporter van dit onderzoek is moeilijk voorstelbaar. Hij benadrukte telkens dat ik als buitenstaander juist in staat ben om het unieke karakter van De Boeck te relateren aan diens publieke reputatie. Mijn tweede promotor Jo Tollebeek gaf regelmatig zinvol commentaar op mijn teksten, en gaf me inzicht in de Belgische geschiedschrijving. Zonder de hulp van Sergio Servellón, directeur van het FeliXart Museum, had ik geen toegang gehad tot het omvangrijke privé-archief van De Boeck en de

terus in Arnhem. Deze vertaling werd echter niet aangetroffen in de bibliotheek van De Boeck.

4 Lutgart Duser, ‘Doorheen het leven van Felix de Boeck, zijn vormingsjaren en deelname aan de modernistische kunststrekkingen van de twintiger jaren, geplaatst in het kader van de Europese en Belgische kunstevolutie’, onuitgegeven licentiaatsthesis Katholieke Universiteit Leuven, Leuven 1973, p. 105.

5 David Veltman, ‘Dezelfde jongen gebleven, maar dan met een witte baard. De naoorlogse contacten tussen De Boeck en Alkema’, in: Jorrit Huizinga en Doeke Sijens (red.), *Vorbij de wegen. De Ploeg en de moderne kunst na de oorlog. Jaarboek Stichting De Ploeg*, WBOOKS, Zwolle 2019, p. 51.

6 Briefkaart van Vincent Willem van Gogh aan De Boeck, 5 juni 1976, archief FeliXart Museum, Drogenbos.

andere documentatie die het museum bewaart. Ook dank ik Sjoerd van Faassen, die trouw heeft meegelezen tijdens het ontstaan van dit boek. Hij gaf me regelmatig nuttige literatuur-tips.

In Drogenbos bestond er weinig behoefte om mij als buitenstaander te vertellen welke gevoeligheden er nog altijd bestaan rond De Boecks rol in het Vlaamse activisme of de collaboratie. Tal van brieven werden niet beantwoord, of slechts na herhaaldelijk aandringen. Tijdens een afspraak op een parkeerplaats even buiten Drogenbos, waar ik zou worden opgepikt door een ver familielid van De Boeck, werd ik nog voor de kennismaking gevraagd of ik 'soms van de politie' was. Vaak leerde ik meer door gewoonweg in Drogenbos rond te lopen, of in het café een gesprek aan te knopen. Verhelderend was de bekentenis van een oude dame, die me vertelde dat Drogenbos in de Tweede Wereldoorlog 'net klein Duitsland' was.

Natuurlijk waren er ook uitzonderingen, zoals dokter André Lerminiaux en Tineke van Wichelen, die beiden bereid waren om uitgebreid hun herinneringen aan 'Felix' met mij te delen. Buiten Drogenbos sprak ik regelmatig met de broers Robert en Jacques van Droogenbroeck, verre familie en zaakwaarnemers van De Boeck. Ook mijn gesprekken met Greta Boon, de jongste dochter van De Boecks vriend Jan Boon, ervoer ik als zeer verhelderend.

De familie van De Boeck was vanaf het begin betrokken bij dit onderzoek. Ik dank Hildegard en Paul Hoffmann in Duitsland, Anne de Boeck in Nederland voor hun ontvangst bij hun thuis of in het FeliXart Museum. Ook Wim de Kelver, de zoon van de eerste conservator van het museum Felix de Boeck, was zo vriendelijk om mij bij hem thuis te ontvangen. Met Freddy Pollaris sprak ik in de kroeg af. Pierre Oliviers kon dat vanwege zijn hoge leeftijd niet doen, maar stuurde me wel een uitgebreide brief met herinneringen aan zijn oom.

Raoul M. de Puijdt – erevoorzitter van de vereniging Vrienden van Felix de Boeck – en Claude Chenot dank ik omdat ze beiden twee keer uitgebreid met me wilden praten over hun kennis van het werk van De Boeck. Net als Serge Goyens de Heusch en André Garitte trouwens, twee kenners van de abstracte kunst in België: merci! Bert Govaerts bood doordacht commentaar bij een eerdere versie van mijn manuscript. Pastoor Jellema van de San Salvatorkerk in Groningen hielp me op weg bij het doorgronden van de religieuze levensinstelling van De Boeck. Peter Pauwels was zo vriendelijk om zijn kennis over de Belgische avant-garde met me te delen, terwijl hij me zijn collectie schilderijen van De Boeck liet zien bij hem thuis in Gent. Hij vertelde me over de relatie tussen De Boeck en zijn grootvader Maurits Naessens. Annie van Avermaet, Hilde en Veerle Florquin deden datzelfde met betrekking tot Joos Florquin, Else Walravens met betrekking tot Jan Walravens. Professor Roger Dillemans en oud-burgemeester Georges Deleenheer gaven me inzage in de problematiek rond de verdeling van De Boecks erfenis. Nadine Vangeyte gaf me een schrift te leen waarin haar vader, de verzamelaar Frans Vangeyte, soms woordelijk heeft opgeschreven wat hij besprak met De Boeck. Met Isabelle Gailliard, dochter van Jean-Jacques Gailliard, sprak ik uitgebreid tijdens een etentje op een regenachtige avond in Brussel. Brigitte Frieben-Safar, dochter van Wolfgang Frieben, nodigde me met hetzelfde doel uit voor de lunch in Bad-Godesberg.

Speciaal wil ik Filip van Kerckhoven danken, met wie ik vanwege onze gezamenlijke belangstelling voor het Vlaamse activisme steeds onze bevindingen in het archief deelde. Tijdens het werk aan dit boek kreeg ik het vreselijke bericht van zijn vrouw dat Filip met zijn

auto in het kanaal Brussel-Charleroi was gereden. Niet lang tevoren stuurde hij me nog de foto's die hij tijdens zijn verjaardagsdiner had gemaakt van het interieur van brasserie *Kzeg a moda*, het vroegere etablissement van De Boecks oom Jan-Baptist van Breetwater. We zullen daar nooit het pintje pakken dat ik Filip na afronding van dit boek had beloofd.

In de diverse archieven en bibliotheken die ik voor mijn onderzoek bezocht was de hulp van enkele informatiespecialisten soms onmisbaar. Dank ben ik verschuldigd aan Joachim Derwael en Johannes van de Walle van het Algemeen Rijksarchief, Jan Robert en Jan Stuyck van het Letterenhuis, Dirk Luyten van het oorlogsarchief CegeSoma, Bertwin Leus van de gemeente Drogenbos, en aan Veronique Cardon van het Archief voor Hedendaagse Kunst. In Nederland zou ik Doeke Sijens willen danken, die bereid was om mij zijn kopieën van enkele brieven van De Boeck aan Alkema uit te lenen. Om een vergelijkbare reden dank ik Floor Koeleman, die me toegang verschaftte tot het Nationaal Archief van Luxemburg.

Voorts zou ik diverse onderzoekers binnen en buiten de Groningse universiteit willen bedanken voor hun aansporingen om steeds maar weer verder te gaan graven in het leven van De Boeck. In de eerste plaats Toon de Baets, die ik al ken sinds hij zijn oudste zoon naar het kinderfeestje van mijn broer bracht. Ook het gesprek met Mathijs Sanders op zijn kamer in het Harmoniecomplex ervoer ik als zeer stimulerend. Rajesh Heynickx bracht me via email een paar keer op het spoor van interessante publicaties over de katholieke avant-garde in Vlaanderen. Greet Draye en Evert Peeters waren behulpzaam op het gebied van agrarische geschiedenis en de geschiedenis van de Lebensreform in Vlaanderen. Bart Cassiman en Lutgart Duser, die in respectievelijk 1973 en 1984 een licentiaatsthesis over De Boeck schreven, waren aan het begin van mijn onderzoek bereid om me op weg te helpen.

Wouter de Vries en Nick ter Wal dank ik voor hun belangstelling om mijn verhalen aan te horen over mijn avonturen in België. Mijn kamergenoot Kun He en mijn collega's van het Biografie Instituut Chris Gevers, Binne de Haan, Jonne Harmsma, Chris Hietland, Jelle Horjus, Richard Hoving, Antoon Ott en Roelie Zwikker waren vanaf het begin betrokken bij dit onderzoek. Ik dank mijn paranimfen Madelon Nanninga en René Pannekoek voor hun hulp bij de afronding ervan.

Janine dank ik voor haar geduld en het vertrouwen dat ze in me stelde om dit project tot een goed einde te brengen. Tenslotte dank ik Bente, die binnenkort eindelijk zal weten wat voor boek ik al die tijd aan het schrijven was.